

ФІЛОСОФІЯ СПРАВЕДЛИВОЇ ВІЙНИ В ПОЛІТИКО-ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ ГУГО ГРОЦІЯ

Доній Н. С.

ВСТУП

Військова агресія, яка ведеться проти України, та інші військові конфлікти, що розгортаються чи періодично спалахують з новою силою в світі, так чи інакше підігривають обговорення й детермінують ревіталізацію доктрин війни і миру. Однією з таких доктрин виступає теорія «справедливої війни», дискусії щодо якої розпочалися ще за Античності й червоною лінією пройшли до Новітнього часу доби глобалізованого суспільства. Однозначно можна відзначити – пік рефлексії теорії «справедливості війни» припав на Середньовіччя та добу Нового часу етапу буржуазних революцій, коли Європа, страждаючи на «втому від війни» через перманентний перехід із одного військового конфлікту майже одразу до другого, змінювала світоглядну систему та вибудовувала модерне підґрунтя для розгортання новітнього соціуму «без війни».

На жаль, фактом є те, що в умовах глобалізованого соціального простору, світу, який як ніколи раніше взаємопов'язаний безліччю мереж і взаємин, все одно війна є болісною та жахливою реальією. Більш того, війна, як феномен, під впливом соціально-економічних і науково-технологічних змін трансформувалася та отримала в якості атрибутів нові риси, чим розширила власну типологію та розгорнула процес перегляду класифікації. Однак, незмінною в проблемі війни залишився один момент – будь-яка війна вимагає обґрунтування як виразника «правого діла». Точка перетину цих двох моментів і підштовхує до умовиводу, що доктрина «справедлива війна» (just war), якою намагаються деонтологізувати конфлікти із застосуванням зброї, перебуваючи постійно в фокусі дослідницької уваги не є устояною й застиглою системою положень й також еволюціонує, продовжуючи бути сферою та об'єктом філософсько-правових, етичних і політологічних інтересів. Ілюстрацією деонтологізації конфлікту є американська гуманітаристика, яка деякі вимоги та концепти (особливо концепт «праве діло») глибоко вкоренила в систему загальноновизнаних моральних уявлень, перетворивши доктрину справедливості в один із каналів реального впливу соціальної етики на політичні процеси. Утім, в будь-якій доктрині є точка відліку (а це може бути як ситуація, так і дослідник), яка стала основою для нового ракурсу трактування та кристалізації.

Часто проявляє себе цікава ситуація за якою концепція з минулого, що створена зовсім у іншому соціокультурному ландшафті, справляє надзвичайно сильний вплив на формування новітніх світоглядних переконань і соціально-правових орієнтирів. Відомі французькі любомудри Ж. Делєз і Ф. Гваттарі такий парадокс визначили як одну зі складових суті філософії, пояснюючи, що філософська рефлексія полягає у вільному конструюванні та використанні концептів заради виявлення моментів, які ще не увійшли до об'єктивного життя світу, але вже здатні проявитися в полі філософського бачення¹. У цьому сенсі думка філософа завжди «випереджає час», бо мова йде не про раніше сформовані концепти, а про виникнення нових форм вираження, здатних поставити діагноз актуальній соціальній ситуації. Таким чином, поява в філософському дискурсі того чи іншого концепту, фактично, з одного боку «зарано», а з другого – про феномен, ним описуваний, мабуть не наважуються вести мову, адже він може виглядати як щось «дотепно-безглузде», як оксюморон. Фактично останнє, як питання “Is the concept of just war an oxymoron?” описує хід становлення доктрини «справедлива війна».

На даний час жвавість дискусії щодо сутності «справедливої війни» підігрується не тільки усвідомленням, що війна як феномен не була викоринена з соціального простору початку ХХІ ст., а й те, що вона «завжди передбачає наявність моральних категорій, міркувань про те, справедлива війна або несправедлива, правильна чи неправильна»². Й тут приховується найбільша проблема для пошуків остаточної відповіді щодо цих міркувань. Справа в тому, що використання в філософсько-правовому дискурсі таких категорій, як «справедливе», «загальне благо», «праве діло» й ін., через неможливість вироблення єдино-прийнятного змісту даних категорій, часто призводить до сумних наслідків й породжує пусті балачки, плутанину без конкретного плану та алгоритму ефективних дій.

Різноманітність інтерпретацій змісту, як правило, є не тільки результатом розхожих світоглядних позицій авторів, але й різниці соціокультурного ландшафту конкретної доби, на яку припало життя того чи іншого автора. Певну єдність різних позицій та однозначність надав концепту «справедлива війна» свідок розгортання та вирування Тридцятирічної війни, нідерландський мислитель ХVІІ ст. Гуго Гроцій,

---

¹ Делєз Ж., Гваттарі Ф. Что такое философия? / пер. с фр. и послесл. С. Зенкина. Москва : Академический Проект, 2009. С. 12.

² Dreveskracht, R. Just War and International Law: An Argument for a Deontological Approach to Humanitarian Law. *Buffalo Human Rights Law Review*. 2010. № 16. P. 238. URL: <https://digitalcommons.law.buffalo.edu/bhrlr/vol16/iss1/6>.

заслуги якого включають номінації «засновник філософії права» і «батько європейської науки міжнародного права». Саме Г. Гроцій, маючи мрію про встановлення «загального миру», застосовуючи в якості методу *soft reasoning*, змінив виразно теологічно-зabarвлену доктрину на секуляризовану та раціоналізовану теорію справедливої війни й надав концепту «війна як праве діло» модерності бачення.

1. Справедлива війна: теоретико-концептуальний резонанс та методологічні аспекти дослідження

Питання щодо суті справедливої війни практично належить до кола ідей «вічного повернення» (Ф. Ніцше). Протягом історії філософії, політології та права, на хвилях прагнення до ідеального безконфліктного соціального простору, своє бачення відповіді на нього надали А. Августин, Т. Аквінський, Аристотель, Е. де Ваттель, Ф. де Вітторія, А. Джентілі, К.фон Клаузевіц, І. Севільський, Ст. Скарб'єрца. Ф. Суарез.

Щодо новітнього етапу, то після закінчення війни у В'єтнамі в ряді навчальних закладів США, як військових, так і цивільних, серед теоретичних навчальних дисциплін з'явилася варіація філософії війни, яка номінувалася «Справедлива війна» одним зі складових компонентів якої став розгляд права війни в контексті міжнародної конфліктології. На даний час у західному академічному середовищі, де трансдисциплінарний та міждисциплінарний підходи до розгляду соціальних феноменів застосовуються значно інтенсивніше, ніж у вітчизняному, аналізувати доктрину справедливої війни виключно з позицій однієї дисципліни (наприклад, юриспруденції) визнається за небезпечний варіант. Й це чітко усвідомлюється не тільки науковим дискурсом, а й політичними діячами. Показовим маркером вважаємо Нобелівську промову 44 президента США Барака Обама «Справедливий та стійкий світ», яка була виголошена 10 грудня 2009 р.³ Свідченням цього усвідомлення також є те, що найбільшим авторитетом користуються праці американського політичного філософа М. Уолцера, чії дослідження справедливості війни визнані зразковими в плані міждисциплінарності⁴. Не менш важливими та змістовними в плані аналізу справедливості війни також треба вважати праці представників етичного підходу: М. Докрілл, С. Лазар, Дж. МакМехон та ін.

---

³ Obama B. H. A Just and Lasting Peace, Nobel Lecture. URL: <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/2009/obama/26183-nobel-lecture-2009/>

⁴ Walzer M. Just and Unjust Wars: A Moral Argument with Historical Illustrations 5th edition. New York, Basic Books; 2015, 446 p.

До кола знаних європейських аналітиків «справедливої війни» входять Х. Сісе, П. Сінгера, Х. Мюнклер, Р. Холмс. В останні роки надзвичайно потужно почав розвиватися такий напрямок досліджень як справедливість після війни, на кшталт тих, який презентований Б. Оренд та Дж. Хеберле⁵. Серед українських дослідників початку ХХІ ст. питання теорії справедливої війни піднімають В. Кравченко, І. Панафідін, В. Пашенко.

Так чи інакше, розглядаючи доктрину справедливої війни та дотичні до цієї проблеми питання усі вище згадані дослідники зверталися до спадщини Г. Гроція, адже, як вказав у рецензії на книгу Б. Страуманна⁶ К. Хааконсен «інтерпретація Гроція давно є однією з найбільш гарячих тем у інтелектуальній історії Європи раннього модерну та сучасності»⁷. Наразі, на даний час вже можна чітко окреслити коло науковців, які сконцентрували зусилля виключно на розкритті ключових принципів політико-правової доктрини цього видатного діяча. До вказаного кола входять В. Александренко, В. Буткевич, М. Вайт, Е. Вільсон, С. Волков, В. Грабарь, У. Дідманідзе, М. Дорошко, В. Коровіна, Я. Павко, К. Стампф, Г. Форстен, Х. Хвойницька та ін.

Не прив'язуючись до доби обговорення, вкажімо, що реально теорія справедливої війни зводиться до трьох основних напрямків дискусій, за якими ведуть обговорення науковці: право держави застосувати силу (*ius ad bellum*), поведінка в період безпосереднього застосування сили (*ius in bello*), а також політика після закінчення конфлікту (*ius post bellum*). Кожен з цих напрямків періодично піддається реінтерпретації в залежності від правової та політичної зміни векторів у соціальному просторі, отримуючи таким чином нові відтінки і ракурси розгляду. За новітньої української ситуації, найбільшу актуальність, як нам здається, поки-що зберігають перші два напрямки і саме на них ми і сконцентруємо увагу в даній публікації.

Отже, наукова актуальність даної публікації полягає у акцентуванні уваги на виділенні Гроцієм обов'язковості дотримання деонтологічних критеріїв щодо застосування військової сили та сприйняття соціуму як результату багатоманітної взаємодії суб'єктів права, пов'язаних правилами та інститутами.

Зазначимо, що сучасні дослідники, звертаючись до трактатів Гроція, намагаються реінтерпретувати той рецепт виходу зі «стану боротьби

---

⁵ Orend, B. & Héberlé, J. (2012). Justice after War: Towards a New Geneva Convention on Jus Post Bellum. *Raisons politiques*, 45, 163–186. DOI: <https://doi.org/10.3917/rai.045.0163>

⁶ Straumann B. *Roman Law in the State of Nature: The Classical Foundations of Hugo Grotius' Natural Law (Ideas in Context)*. Cambridge : Cambridge University Press, 2015.

⁷ Haakonssen K. *Hugo Grotius and the History of Political Thought. Political Theory*. 1985. № 13(2). P. 239.

силою як такої», який дозволить мирно співіснувати країнам і громадянам кожної держави. Вчені відзначають, що Г. Гроцій, виходячи із запиту ситуації XVII ст. на «захист справедливості» та трендовості різного роду договорів, політико-правовою доктриною зайняв межу і, в певному сенсі, маргінальну, позицію. Гроцій доволі глибоко презентував християнський світогляд і систему цінностей Середньовіччя-Відродження, утім, маючи відношення до становлення нової світоглядної системи, дуже чітко визначив систему орієнтирів майбутнього, перебуваючи у ньому концептуально. Вбачаючи, що актуальною серед орієнтирів для Гроція була «побудова правового та морального порядку, здатного сприяти релігійній толерантності, воз'єднанню християнських церков і пом'якшенню жажів війни»⁸, можемо впевнено говорити: Гроцій, вважаючи, що «елементи істини є практично у всіх великих мислителів»⁹, через узагальнення та порівняння напрацьованого до нього, запропонував світові такий погляд на військові дії, який став точкою відліку для теоретиків XVIII-XXI ст.ст., зайнятих окресленням меж оптимального підходу до проблеми війни і миру. Враховуючи, що для українського соціального простору ця проблематика в останні вісім років – це не просто наукове (теоретичне) і політичне (практичне) питання, а реальність пошуку відповіді на питання «Як повернути мир?», то *метою даної публікації є аналіз трактату Гуго Гроція «Про право війни і миру», проведення якого має слугувати розкриттю суті виділених Гроцієм принципів справедливої війни й актуалізації ідей мислителя в ситуації військового конфлікту, що проживається Україною.*

2. Політико-правовий та соціально-філософський аналіз концепції Гуго Гроція щодо справедливої війни

Основною причиною для перегляду доктрини «справедливої війни», як правило, є ідеологічний зсув в часи, які даються людству кров'ю й реально переводять концепт «справедлива війна» в стан синонімічності до словосполучень «виправдана війна» і «легітимна війна». Під таким часом у XX ст. мається на увазі початок Першої світової війни, а саме серпень 1914 р., момент, коли Німеччина вдерлася на територію Бельгії й, виправдовуючи віроломство, тодішній канцлер Німеччини аргументував дії славнозвісною фразою: «Ми потребуємо, а потреба не знає

---

⁸ Jeffery R. Hugo Grotius on the Rights of War and Peace. In: Hugo Grotius in International Thought. The Palgrave Macmillan History of International Thought Series. New York, Palgrave Macmillan, 2006. P.28.

⁹ Miller J. Hugo Grotius. The Stanford Encyclopedia of Philosophy / Ed.: E. Zalta. Stanford, 2014.

закону»¹⁰. Ця фраза з часом була обрана за лозунг і стала тим виправданням, під яким у Модерні та Постмодерні міг поставити свій підпис будь-який диктатор, а в другій половині ХХ ст. породила вітально-орієнтований соціальний простір «після Освенциму» й стимулювала прагнення виробити правила співіснування країн із мінімізацією ймовірності збройних конфліктів і створення міжнародних організацій, основна задача яких – збереження та підтримка миру.

Звісно, кровопролитні війни не є унікальною рисою ХХ ст. Вони метафізичні за суттю, бо були завжди й тримали в напрузі країни десятиріччями і навіть сторіччями. Однією з таких найжахливіших за наслідками воєн була Тридцятилітня війна (1618–1648), яка почалася і велася саме як «війна з відстоювання світських інтересів і амбіцій королівських династій та держав»¹¹, хоча кожна з ворогуючих сторін заявляла, що саме вона бореться за праве діло. Ця війна та жорстокість, якою вона супроводжувалася, детермінували цілі написання Гроцієм трактату «Про право війни і миру»: 1) довести існування «вічних, притаманних усім часам законів», які зберігають силу навіть під час війни, коли внутрішньодержавні закони більше не діють; 2) деталізувати й раціоналізувати такий клас війн як «справедлива» (легальна) війна. Гроцій досяг поставлених цілей, підтвердженням чому є висновок, що демонструють дослідники цього історичного періоду: завершення війни підписанням Вестфальського мирного договору та зміною світоглядних установок щодо дій заради збереження миру є одним із опосередкованих результатів представлення Гроцієм оновленої доктрини війни і миру¹².

Які ж ідеї, якщо порівнювати із класичними уявленнями про справедливу війну, з'явилися у політико-правовій доктрині Г. Гроція, що мали й мають надзвичайно потужний вплив на становлення філософії справедливої війни? Почнемо з того, що нагадаймо, що середньовічна «класична доктрина справедливої війни XII–XIII століть була продуктом канонічних юристів і теологів. Їх головним завданням було поставити під сумнів наслідки для вічного життя людини ведення війни чи участі у війні»¹³. Фактично, теологи Середньовіччя намагалися дати відповідь на питання, яке було задане Томою Аквінським: «Чи завжди є гріхом ведення війни?». Тож, з метою надання в якості відповіді власного бачення Гроцій, через призму бачення певної справедливості у війни,

---

¹⁰ Tuchman B. W. *The Guns of August. The Outbreak of World War I.* Random House LLC, Penguin, 2009. P. 152.

¹¹ *Ibid.* P. 16.

¹² Wilson P. H. *The Causes of the Thirty Years War 1618–48.* *The English Historical Review.* 2008. Vol. 123, № 502 (Jun.). P. 554–586.

¹³ Lesaffer R. *Grotius on the Use of Force: Perfect, Imperfect and Civil Wars.* An Introduction. *Grotiana.* 2020. № 41 (2). P. 337.

визначився в ключовому моменті – щоб не бути гріхом військові дії мають вестися виключно на принципах права (закону) і гуманності. Обґрунтування в трактаті «Про право війни і миру» важливості цієї позиції дає можливість побачити основоположний момент у деонтологічних критеріях Гроція щодо застосування військової сили: соціальний світ є результатом багатоманітної взаємодії суб'єктів права, пов'язаних певними правилами та інститутами, тому-то обговорювати проблему війни можна тільки звертаючись до розгляду такої системи права, що включає право природне (*jus naturale*), позитивне право (*jus voluntarium*), утворюване людським (*jus humanum*), і божественне право (*jus divinum*). Людське право, в свою чергу, – це синтез права цивільного (*jus civile*) і міжнародного права, або права народів/держав (*jus gentium*). Навіть тільки згадування цих підсистем права одразу нашоухує на питання: «Чому саме таким чином Гроцій подає систему права і як вона має спрацьовувати при виникненні військового конфлікту?» і «Як ця система має бути представлена у ситуації війни, щоб остання отримала номінацію «справедлива»?».

В добу, коли війна була практично повсякденням, Гроцій розпочинає свою аргументацію з тези, що не всі люди прагнуть війни, адже соціальна більшість орієнтована на дотримання встановлених правил спілкування та спільного життя. Правила, в свою чергу, виведені з негласної домовленості (варіації суспільного договору), а «дотримання договорів приписується природним правом»¹⁴ та є умовою виживання. Виведення дотримання договорів з природного права фактично сформуло вимогу щодо чіткого пояснення бачення Гроцієм суті природного права. Для Гроція таке право є вітальним (життєвим) і метафізичним по-суті. Підтвердження цьому знаходимо в його фразі, що це право «не може бути змінено навіть самим Богом»¹⁵. Саме з такої причини під час війни «писане, тобто внутрішньодержавне, право не має сили для ворогуючих сторін, але зберігає силу право неписане, тобто створене самою природою», й, як виключення – похідне «встановлене взаємною узгодженістю народів»¹⁶ на основі домовленості. Виділені риси також надають Гроцію підґрунтя для категоричності в твердженні, що «немисливо не тільки погодитися з думками деяких, начебто під час війни припиняються усі права, але й навіть не варто ані починати війну,

---

¹⁴ Гроцій Г. О праве войны и мира Три книги в которых объясняются естественное право и право народов, а также принципы публичного права: Репринт, с изд. 1956 г. Москва : Ладомир, 1994. С. 47.

¹⁵ Ibid. С. 72.

¹⁶ Ibid. С. 51.

ані продовжувати довготривалу війну іншим шляхом як дотримуючись меж права і сумлінності»¹⁷.

Гроцій, виводячи конфлікт як результат «неналежного дотримання прав особистості, і незалежно від того, чи виникло це через злий намір або невігластво, або за обома причин»¹⁸, категорично заявив: випадки обмеження природних прав людини є достатньою причиною початку військових дій, адже вони призводять до порушення справедливості в суспільстві. Будь-який суб'єкт (держава не є виключенням), який вчинив подібні правопорушення, може бути підданий військовій атаці з боку будь-якого політичного утворення¹⁹. Тому-то, аналізуючи конкретні військові дії на предмет їхньої відповідності природному праву, Гроцій вважав за потрібне сформулювати важливі принципи, які мають усвідомлювати конфліктуючі сторони й яких мають дотримуватися:

«1) дозволено те, що необхідно для досягнення поставленої мети. Так, можна застосовувати насильство для захисту свого життя і майна, зазіхати на чуже майно для усунення небезпеки і застосовувати примус, без якого нездійсниме справедливе покарання;

2) дотримання права джерела і умов війни, що постійно виникають і проявляються у відповідальності за дії у війні всіх тих, хто в ній брав участь;

3) деякі ненавмисні дії не є злочинами, хоча і заборонені»²⁰.

Щодо позитивного права, а конкретно його складової – права народів, то воно розуміється Гроцієм як похідне від природного права та договору найбільш розвинених соціальних групи. Право народів не просто наповнює право природне більшим змістом щодо процедур взаємодії та критеріїв оцінки подій, але й обмежує свавілля війни як межами дозволеного природою, так й тим «що є більш пріоритетним із дозволеного»²¹. Завдяки останньому право народів перетворює деякі дії, ігноровані природним правом, в такі, що мають отримати покарання (наприклад, застосування отруйної зброї), чи, навпаки, виводить за коло покарань деякі дії, що порушують природне право (наприклад, захоплення здобичі).

---

¹⁷ Гроций Г. О праве войны и мира Три книги в которых объясняются естественное право и право народов, а также принципы публичного права: Репринт, с изд. 1956 г. Москва : Ладомир, 1994. С. 51.

¹⁸ Naakonssen K. Book Review: Benjamin Straumann, Roman Law in the State of Nature. The Classical Foundations of Hugo Grotius' Natural Law. Ideas in context, 108. Cambridge : Cambridge University Press, 2015. P. 241.

¹⁹ Ibid. С. 118.

²⁰ Ibid. С. 578–579.

²¹ Ibid. С. 720.

Визначивши суть природного права та права народів, а також визнаючи, що війна є станом боротьби сил, а її кінцева мета – мир, Г. Гроцій більшу частину роботи присвячує обґрунтуванню відповіді на основне питання трактату: «Яка вона «справедлива війна»?»²². На думку Гроція «урочиста (справедлива) війна» є показовим прикладом розходження природного права і права народів. Обґрутовуючи дану тезу, перше, що Гроцій навів у якості аргументу, була позиція Аристотеля, для якого право природне – це справедливість, а право позитивне (волевстановлене) – це законне право державця примушувати до виконання якої-небудь затребуваної дії²³, яке часто не стосується справедливості. Тож, у справедливій війні має відбутися поєднання цих двох прав: «яке значення має на війні дотримання справедливості, повсюдно демонструють історики, які найчастіше приписують здобуту перемогу саме цій причині. Звідси й пішли прислів'я, що силу солдата знищує та чи інша мета самої війни; що рідко повертається цілим і неушкодженим той, хто починає несправедливу війну; що надія – супутниця благого починання...»²⁴. В якості другого аргументу Гроцій надав вказівку, що справедлива війна має вестися з дотриманням певних церемоній та лише при необхідності й на основі дуже вагомих підстав. Третій аргумент виводиться з другого і стає формулюванням умов ведення такої війни: 1) «необхідно, щоб з двох сторін війна велася волею тих, хто в державі наділений верховною владою»; 2) «щоб були дотримані визнані обряди»²⁵. Відтак, Гроцій робить висновок, що справедлива війна є війною двох незалежних держав, правителі яких дотримались усіх обрядів (норм), пов'язаних зі вступом у війну, взаємно вирішили воювати один проти одного й приводом для початку військових дій є вчинене беззаконня, як у плані самооборони на випередження, так і для того, щоб повернути собі захоплену власність або для покарання кривдника.

Зазначимо, не зважаючи на те, має відношення війна до типу «справедлива», або не має, Гроцій, взагалі, вважав війну крайнім варіантом вирішення соціальних суперечок, а тому висував вимогу – державець зобов'язаний віднайти якісь інші шляхи уникнення військових дій при назріванні ситуації конфлікту. Особливо нагальним такий обов'язок у

---

²² Гроцій Г. О праве войны и мира Три книги в которых объясняются естественное право и право народов, а также принципы публичного права: Репринт, с изд. 1956 г. Москва : Ладомир, 1994. С. 68.

²³ Ibid. С. 578–579.

²⁴ Ibid. С. 51.

²⁵ Ibid. С. 123.

тому випадку, якщо праве діло викликає сумнів²⁶ щодо упередженості. Імовірність успіху військових дій залежить від неупередженої справедливості, а не справедливості в розумінні й тлумаченні того чи іншого державця, який прагне до більшої влади. Таким чином, попри суб'єктивну природу, війна має виходити з об'єктивної справедливості. Це пояснює момент, чому Гроцій був проти покладання в питанні війни виключно на свідомість державців. Ймовірною причиною такої позиції було визнання мислителем факту, що людина за природою порочна й що попри прагнення до спілкування з Іншими, вона егоїстична, не орієнтована на отримання уроків із досвіду інших чи власного та нерідко асоціальна. Вчений виказував впевненість, що державець часто демонструє егоїзм і виключно «темні» сторони свого Я, а розпочинає військові дії заради марнославства чи користі, чим обмежує природні права як громадян своєї країни, так і ворогуючої сторони, а також порушує баланс справедливе/несправдливе. Саме тому, на відміну, наприклад, від Ніколи Макіавеллі, Гроцій вбачав можливість ситуацій, коли «не доцільно коритися наказам влади», бо вони суперечать «природному праву і божим заповідям»²⁷. По-суті, таким аргументом, увійшовши до простору політики, Г. Гроцій розпочав дебати з тими, хто заперечував важливість дотримання державцем принципу верховенства права і вважав, що державець має право на будь-які дії, які вважатиме за доцільні. Дана позиція любомудра фактично стала «точкою біфуркації» в обґрунтуванні права на війну.

Розгляд держави та влади як результату людських стосунків, а не як витвору Божого, дозволив Гроцію не тільки вивести причини війни з егоїстичної природи людини, а й визначити, що виправдовуючою детермінантою війни як правового діла виступає «правопорушення» з боку опонента, тому-то «війна ведеться проти тих, кого неможливо примусити до чого-небудь у судовому порядку»²⁸. Конкретизуючи щодо типу правопорушень, що визнаються за привід для правового діла, Гроцій вказав на їхню відповідність двом основним типам судових позовів: позову про компенсацію шкоди і позову про покарання за заподіяну шкоду. Утім, по ходу аргументації Гроцій також веде мову про позови з приводу «загрози заподіяння образи» і «потенціального заподіяння

---

²⁶ Гроцій Г. О праве войны и мира Три книги в которых объясняются естественное право и право народов, а также принципы публичного права: Репринт, с изд. 1956 г. Москва : Ладомир, 1994. С. 539–542.

²⁷ Ibid. С. 159.

²⁸ Ibid. С. 50.

шкоди» (вони відповідають захисту від нападів)²⁹. У такий спосіб вчений визнав наявність дилеми, яка полягає в тому, що одна зі сторін конфлікту, яка виступає в ролі судді караючого порушників закону, повинна бути значно сильнішою за свого опонента³⁰. Гроцію також, завдяки проведенню аналогії з позовами, вдалося захистити концепцію справедливості війни від контртези про те, що будь-яка причина розв'язання війни може мати справедливий характер. Проте, він не уникнув серйозних недоліків і прорахунків, таких як брак відповіді на ще більш складне питання: «Хто має вирішувати, яка з двох сторін-учасників конфлікту бореться за справедливість?».

Зазначимо ще один момент. Висуваючи справедливість в якості головного критерію регулювання усіх форм суспільних відносин, мислитель реально розширив коло тих, хто має право на військові дії, зазначивши, що, окрім публічної, війна може бути приватною. Приватними, за Гроцієм, є війни за яких недержавні суб'єкти, відповідно до принципу правого діла, у випадку необхідності самозахисту мають абсолютне право нарівні з державами оголошувати і вести військові дії. Легалізація таких дій недержавних об'єднань виглядає цілком логічною відповіддю на правопорушення й тому-то окрім відновлення справедливості їхньою метою стають самооборона і захист свого надбання та вітчизни, адже «хтось повинен захищати батьківщину»³¹. Водночас, Гроцій звертає увагу на неприпустимість ігнорування лідерами недержавних об'єднань відповідальності перед населенням і супротивниками, яка на них накладається за вчинені діяння, і на усвідомлення ними, що вони мають бути готовими в майбутньому прийняти удар у відповідь.

Позиція щодо необхідності введення і підтримки на рівні конфліктуючих сторін правил війни у Гроція знайшла продовження і в пропозиції по-іншому вирішувати питання щодо жертв війни, акцентуючи не на «волі до війни», а на «волі до гуманізму». Гуманізм має просякнути усе, що стосується війни, а тому Гроцій намагається довести до читача, що «вороги ж не перестають бути людьми»³². Відношення людини до світу та Інших безмежно багатоманітні та такі,

---

²⁹ Гроцій Г. О праве войны и мира Три книги в которых объясняются естественное право и право народов, а также принципы публичного права: Репринт, с изд. 1956 г. Москва : Ладомир, 1994. С. 186–187.

³⁰ Ibid. С. 552.

³¹ Between D. Ch. J. Pacifism and Jihad: Just War and Christian Tradition. IVP Academic; Downers Grove, IL: Inter Varsity Press, 2009. P. 93.

³² Гроцій Г. О праве войны и мира Три книги в которых объясняются естественное право и право народов, а также принципы публичного права: Репринт, с изд. 1956 г. Москва : Ладомир, 1994. С. 762.

що складно піддаються формалізації, утім Гроцій прагнув щоб у конкретній ситуації сторони військових дій відштовхувались від незмінності принципів природного права та орієнтувалися на гуманну форму взаємовідносин. Гроцій, пояснюючи що має й може робити переможець конфлікту, окремо підкреслив виникнення моральних обов'язків перед переможеним: крім нетерпимості вбивств і грабежів краще бути милосердним, що іноді, в залежності від обставин, є необхідним й що має «робити по праву переможець, не порушуючи навіть законів обов'язку»³³.

Не має зникати гуманність й тоді, коли мова заходить про ставлення до тіл загиблих, що багато в чому є показником рівня цивілізованості суспільства. Воно проповідується передусім божественним правом, а внутрішньодержавне право та право народів мають підтримувати дану норму. Так, беззаперечно, що саме походження звичаю поховання (в різних варіантах – інгумація, муміфікація, кремація) представляється дискусійним: повернення тіла землі, надія на майбутнє воскресіння, захист від пожирання звірами ... Але незалежно від цього потрібно дотримуватися «гідності людської природи», що вимагає надання похоронних почесностей, «бо огидно розуму виставляти таємниці людської природи після смерті напоказ всім, тому ми здавна засвоїли звичай ховати людські тіла»³⁴. Тож, цей ритуал не може бути проігнорований ані в мирний час, ані під час війни.

Крім того, про гуманність в політико-правовій концепції Гроція йде мова й коли бачимо, що червоною лінією сторінками трактату «Про право війни і миру» проходить ідея: людям, в разі навіть нерозв'язуваних протиріч, краще взагалі нічого не робити, не розпочинати відкритої війни, але якщо подібна установка не вирішить проблему – потрібно вибрати найменше зло, оскільки «краще виправдати винного, ніж засудити невинного»³⁵, бо від війни страждають «ні в чому не винні особи, на яких обрушуються лиха війни», а тому якщо є хоч перша-ліпша можливість, чи при появі найменших коливань, – від неї слід утриматися.

Гроцій, ідеалізуючи майбутнє і зберігаючи долю оптимізму, не відмовився від ідеї встановлення перспективі загального миру, але в найближчий для себе час він був зосереджений на викоріненні хоча б найжахливіших звірств спустошливих воєн. Відтак, закінчуючи трактат

---

³³ Гроцій Г. О праве войны и мира Три книги в которых объясняются естественное право и право народов, а также принципы публичного права: Репринт, с изд. 1956 г. Москва : Ладомир, 1994. С. 788.

³⁴ Ibid. С. 442.

³⁵ Ibid. С. 539.

«Про право війни і миру», Гроцій висловив думку, яка була наболілою в XVII ст. і залишається актуальною для початку XXI ст.: «Яксь звірина сила переважає здебільшого на війні; тим старанніше маємо прагнути до того, щоб вона стала пом'якшена людяністю, поки, надміру наслідуючи диким звірам, ми не розучилися бути людьми»³⁶.

ВИСНОВКИ

Політико-правова доктрина Гуго Гроція демонструє результат систематизації величезного об'єму оприлюдненої на той час інформації та проєкцію теоретичних міркувань у площину питання військових конфліктів і мирного співіснування. Гроцію вдалося представити оригінальну й таку, що випередила свій час, концепцію справедливої війни та започаткувати новий вектор у філософії війни й миру, відмінність якого від попередніх – обов'язковість дотримання деонтологічних критеріїв щодо застосування військової сили та сприйняття соціуму як результату багатоваріантної взаємодії суб'єктів права, пов'язаних правилами та інститутами. Основними положеннями концепції справедливої війни, сформульованими Гроцієм, є: опора на справедливе вирішення будь-яких конфліктів, що виникають як між державами та внутрішньодержавними групами, регулювання правової основи війни, оскільки ігнорування системи права призводить до непередбачувано тяжких наслідків; дотримання та слідування природному праву та покладення його в основу права народів; дотримання положень гуманізму не тільки стосовно живих учасників військових конфліктів, але й відносно загиблих.

АНОТАЦІЯ

Текуча сучасність не дає для дій людини однозначних координат, чим ігнорує запит як окремої людини, так і в цілому соціуму на чіткість і межі щодо активності. Відтак, не знаходячи відповідей на цей запит в сучасності, соціум та людина звертаються до надбань минулого. Виходячи із ситуації «запит-відповідь», читачу пропонується результати аналізу політико-правового та соціально-філософського бачення справедливої війни, представленого в доробку відомого нідерландського мислителя XVII ст., батька міжнародного права і фундатора філософії права Гуго Гроцій. Зазначається, що Г. Гроцій виділив обов'язковість дотримання деонтологічних критеріїв щодо застосування військової сили та сприйняття соціуму як результату багатоваріантної взаємодії

---

³⁶ Гроцій Г. О праве войны и мира Три книги в которых объясняются естественное право и право народов, а также принципы публичного права: Репринт, с изд. 1956 г. Москва : Ладомир, 1994. С. 823–824.

суб'єктів права, пов'язаних правилами та інститутами. Вказується, що Гроцій категоричний в судженні: вести війну можна виключно дотримуючись меж права і сумлінності. Наголошується, що на переконання Гроція випадки обмеження природних прав людини є достатньою причиною для початку війни, адже вони призводять до порушення справедливості в світі. Окремо вказується, що позитивне право, з якого виводиться право народів, наповнює право природне більшим змістом щодо процедур взаємодії та критеріїв оцінки подій, але й обмежує свавілля війни. Робиться умовивід, що саме відштовхування у питанні війни і миру від такої системи права і дозволяє вести мову про справедливу війну і гуманізм не тільки стосовно живих учасників конфлікту, але й стосовно загиблих і їх тіл.

Література

1. Гроцій Г. О праве войны и мира [Три книги в которых объясняются естественное право и право народов, а также принципы публичного права]: Репринт, с изд. 1956 г. Москва : Ладомир, 1994. 868 с.
2. Делёз Ж., Гваттари Ф. Что такое философия? / пер. с фр. и послесл. С. Зенкина. Москва : Академический Проект, 2009. 261 с.
3. Between D.Ch.J. Pacifism and Jihad: Just War and Christian Tradition. IVP Academic ; Downers Grove, IL : Inter Varsity Press, 2009. 201 p.
4. Dreveskracht R. Just War and International Law: An Argument for a Deontological Approach to Humanitarian Law. *Buffalo Human Rights Law Review*. 2010. Vol. 16. P. 237–288. URL: <https://digitalcommons.law.buffalo.edu/bhrlr/voll6/iss1/6> (дата звернення: 19.03.2022).
5. Naakonssen, K. Book Review: Benjamin Straumann, Roman Law in the State of Nature. The Classical Foundations of Hugo Grotius' Natural Law. Ideas in context, 108. Cambridge : Cambridge University Press, 2015. xvi, 257. URL: <https://bmcr.brynmawr.edu/2016/2016.01.32/> (дата звернення: 20.03.2022).
6. Naakonssen K. Hugo Grotius and the History of Political Thought. *Political Theory*, 1985, № 13(2). P. 239–265. doi: <https://doi.org/10.1177/0090591785013002005>
7. Jeffery R. Hugo Grotius on the Rights of War and Peace. *Hugo Grotius in International Thought / The Palgrave Macmillan History of International Thought Series*. New York, Palgrave Macmillan, 2006. P. 27–45. DOI: https://doi.org/10.1057/9781403983510_2
8. Lesaffer R. Grotius on the Use of Force: Perfect, Imperfect and Civil Wars. *An Introduction, Grotiana*. 2020. № 41(2). P. 255–262. DOI: <https://doi.org/10.1163/18760759-41020001>

9. Miller J. Hugo Grotius. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* / ed.: E. Zalta. Stanford, 2014. URL: <http://plato.stanford.edu/archives/spr2014/entries/grotius> (дата звернення: 19.03.2022).
10. Obama B. H. A Just and Lasting Peace. Nobel Lecture. URL: <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/2009/obama/26183-nobel-lecture-2009/> (дата звернення: 19.03.2022).
11. Orend B. & Héberlé J. Justice after War: Towards a New Geneva Convention on Jus Post Bellum. *Raisons politiques*. 2012. № 45. P. 163–186. DOI: <https://doi.org/10.3917/rai.045.0163>
12. Straumann B. Roman Law in the State of Nature: The Classical Foundations of Hugo Grotius' Natural Law (Ideas in Context). Cambridge: Cambridge University Press, 2015, 285 p. DOI:10.1017/CBO9781316143629
13. Tuchman B. W. The Guns of August. *The Outbreak of World War*. I. Random House LLC, Penguin, 2009. 608 p.
14. Walzer M. Just and Unjust Wars: A Moral Argument with Historical Illustrations 5th edition. New York : Basic Books, 2015. 446 p.
15. Wilson P. H. The Causes of the Thirty Years War 1618–48. *The English Historical Review*. 2008. Vol. 123. № 502 (Jun.). P. 554–586. URL: <https://www.jstor.org/stable/20108541> (дата звернення: 19.03.2022). DOI: <https://doi.org/10.1093/ehr/cen160>

Information about the author:

Donii Nataliia Yevheniyevna,

Doctor of Sciences (Philosophy), Professor,
Professor of the Department of Economics and Social Disciplines,
Academy of the State Penitentiary Service,
34, Honcha str., Chernihiv, 14000, Ukraine